

ILLYÉS GYULA

Petőfi lángjánál

A nemzetek gyümölcseinek vannak csodálatos évsorozatai. Ilyen volt a görögöknek Periklesz tizennégy éve, a franciáknak XIV. Lajos hét évtizede. Ilyen volt nekünk, magyaroknak, a múlt században az a néhány esztendő, amelyet negyvenes éveknek nevezünk. Évszázados csöndes működés után a magyarság ágróskasztóan termi a remekművet, a nagy tettet, a történelmi eseményt; számolatlanul ontja a költőt, író, államférfit és hőst, olyat, amilyenből máskor egy is elég lett volna egy nemzedéknek. Európa ámulva kapja föl fejét: a magyarokat már elfeledte, s most újra hősök és félistenek honfoglalását hallja és látja a Kárpátok alatt. Mire az ámulatból magához tér, s közelebből megnézné azokat a hirtelen egekig nőtt alakokat, a szemkápráztató tüneménynek már vége is, dob pereg, kivégző sortűzek dördülnek, fekete gyászlepel hull, a nagy korszak egy óriás fölajdulással befejeződött. Fő okként azért, mert a Kárpátok közt élő népek nem álltak egy táborba.

E korszak előkészítője Széchenyi, kormányosa Kossuth; a lelke, a szívdobogása Petőfi.

Ő a legelőbb köztük.

*

Petőfi mindnyájunk rokona.

Nincs magyar anyanyelvű ember, akinek szívébe nem fészkelte be magát. Csaknem úgy, mintha vérségi közünk volna hozzá.

A fiatalok, mint előttük járó okosabb, bátrabb bátyjukra gondolnak rá, akihez egykor büszkeség lesz hasonlítani. Az idősebbek, mint édes öccsükre, ha ugyan nem lelkükből lelkedzett fiukra, soha eléggé meg nem siratható unokájukra.

Mi ennek a varázslatnak az oka?

Az, hogy költőként nyitotta meg ugyan tudatunk ajtaját, de azon az ajtón egy bámulatos jellemű fiatalembert léptetett be és ismertetett össze velünk.

Ez nem mindennapos jelenség. Nincs száma a tanulmánynak, melyek Petőfi verseinek nagyságát boncolják. Épp annyit lehetne fejtegetni egyéniségének nagyságát.

E kettő összepárosodása nem szokványos dolog.

Egy író attól kezdve nagy író, amikortól fogva állandóan jelen van nemzete eszmélődésében. Amikortól hat azokra is, akik tán nevét sem tudják, vagy éppen séggel csak azt tudják. Amikortól a művei csaknem tárgyszerű részei a nép birtokának, akár egy híd vagy egy középület. Sőt még jobban azoknál. Pest hajdani szép városházát lebontották. Eltűnt az utcáról, el az emberek fejéből. A *Szeptember végén*-t nem lehet lebontani, téglákként kihordani a nemzet tudatából. Vannak szellemi művek, amelyek úgy hozzátartoznak egy országhoz és olyasféleképpen működnek benne, akár egy vízesés, mely erőművet hajt. Egy hatalmas regény vonz és ad annyi élményt, mint egy szép kilátásos magaslat.

Petőfi Sándor művei ilyen módon részei a magyar nép életének. De nemcsak művei lettek örök kincseink. Még annál is többet hagyott ránk. Élete is kincssé vált. Azt mondhatnánk, hogy magánéletének fordulatai is műalkotások. Mert ő azokkal is hatni tudott, hatni akart. Saját szavai szerint keveset adott arra, hogy az utókor mint fog róla mint költőről ítélkezni. De minden percben mindenét kockára tette azért, hogy becsületes, eszményeihez hű emberként emlékezzék róla a maradék.

Ezt tesszük mi most, születésének százötvenedik évfordulóján. Kettős a koszorú, amelyet az országon belül és az országon kívül emlékműveihez helyezünk. Az egyiket a rendkívüli szellem, a másikat a rendkívüli jellem kapja.

*

Petőfit kétfajta ember fogadja magába. Aki úgy olvassa a verset, hogy nem is tudja, hogy verset olvas; és aki már szinte a világ minden versét olvasta. Azaz egyrészt azok, akik úgy élvezik a műveit, akár a népdalokat, vagyis úgy, hogy közben eszükbe se jut a szerzőjük, és azok, akik ámulva fedezik fel ezekben a népdal-szerűen keresetlen művekben egy shakespeare-ien hatalmas elme munkája nyomát.

Lángelméjének világrajóttét nem tudjuk megmagyarázni. E lángelme működésének törvényeit sem e helyen kell közelítgetnünk. Induljunk ki hát egy szerénynek látszó észrevételből. Petőfinek mindmáig lehetnek, hisz oly sokáig voltak kelletlenkedő olvasói. Voltak, akiket a lírai versek könnyed ömlése, másokat a világnézeti versek túl heves irama gombolkoztatott be. De egyhez még ezek is odaadták a szavazatukat. Hogy leíró — valóságot ábrázoló — versei mindmegannyi mester-teljesítmény, még a világirodalom mezőnyében is. Hogy e nemben Petőfi már a pálya elején olyat nyújtott, amely a költészetnek két kézen megszámálható óriásai közé emeli.

Valóban így van. Évtizedek előtt hangzott el az állítás, hogy tájleírásaival, helyzetképeivel Petőfi az európai realizmusnak olyan méretű előfutáraként mutatkozott be, mint Gogol, sőt Flaubert. Megelevenítő módszere a legigényesebb és a leg-sikeresebb. Óriási távlatból néz alá, de a sas tekintetével. Egységbe foglal, de oly apró részleteket tár föl, hogy azok már-már a mikroszkóp hitelességét idézik. A Duna—Tisza távlatában szinte kéznyújtásnyira áll előttünk kettős vályújával a hosszú gémű kút, a kalendáriumlappal beragasztott csárdaablak, az istálló küszöbén dohányt vágó béres.

S abban is kora legnagyobbjaival vetekszik, hogy nem áll meg a pusztá lát-leletezésnél; úttörőként lép előre a kor realizmusának útján. Hátratekintve fölméri a helyzetet, előrenézve levonja a következtetést. Az a sasszem belepillant a jövőbe, és kezünk ügyébe hozza a teendőt. Túlhaladva sok nyugati pályatársát, Petőfi hisz a tettben. Értelmesnek tartja a cselekvést. Egyre megszállottabban hirdeti a beavatkozást, a sors dolgába is.

Így lett a remény költője.

A végső pillanatban.

*

A fáklya, amelyet elődeitől Petőfi mint költői örökséget vesz át, nem korom-talan, nem biztató lobogású. Lángja le-lecsapódik, megszakad, sőt valósággal el-repül, úgy, hogy az ember csodálkozik, hogyan is lobbanhatott föl újra. A magyar közéleti — mondhatjuk úgy is: nemzeti — költészet baljóslatú, még a reformkor nagy virágbontása idején is. Hisz kezdettől fogva a nemzeti lét és nemlét kérdésével vívódik. Az aggodalom nemzedékenként fokozódó szava Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty hármásában tetőz. Egymástól függetlenül szakad föl belőlük a szorongás hangja, és mégis egymásnak felelve, egymást erősítve.

Petőfi e tekintetben a kiáltó ellentétjük. Első megszólalásától fogva a bizakodást hirdeti, a nem csüggedést, a sors jobbrafordulását, illetve jobbrafordíthatóságát. Holott a valóságot ő is tisztán látja, a maga teljes zordságában. Sem Berzsenyi,

sem Kölcsey, el egészen Ady Endréig, egyetlen magyar költő nem sújtott olyan keményet a nemzetre, mint ő:

*Isten küldd e helota népre
Földed legszörnyűbb zsarnokát
Hadd kapjon érdeme díjába
Kezére bilincset, nyakába
Jármot!...*

Ezt a hangot azonban, noha újra és újra ajkára tolakszik, elharapja, visszafojtja. Nem mondhatjuk, hogy holmi iskolamesteri belátásból. Ő a nép fia. Ellentétben elődeivel, akik nemesi osztályokhoz és nemesi osztályokról szóltak, ő, ahogy szóval is kimondta, alapállásában „nem az úri rendnek”, hanem a „szűrös-gubás embereknek” beszél. Azoknak pedig — szívvel-lélekkel úgy érzi — csak reménykeltőt, csak biztatót és buzdítót mondhat.

Nemcsak azért, mert élete legfogékonyabb korszakát az ilyen egyszerű népek közt töltötte. Hanem azért, mert köztük, mert velük maradt akkor is, amikor látószólag — rangban — elvált tőlük, kiemelkedett közülük.

*

A történelem szemlélője számára alig van csüggesztőbb látvány, mint az a századokon át szünetlenül ismétlődő folyamat, amit a szenvedő néprétegek szellemi kifosztásának nevezhetnénk. Tragikus, hogy hány tehetség fojtódik el a társadalmi mélyben. Az egész emberiségre nézve éppoly tragikus, ahogy a mélyből úgy-ahogy kijutó tehetségek akként hagyják ott azt a lenti világot, hogy nyomban meg is tagadják, egy percnyi hátratekintés, a sorsközösség érzetének egy mozdulata nélkül. Évszázadokat s országrészeket kell a szemnek bejárnia, míg egy-egy kivételt talál. S azt is csaknem mindig a széttépettség halálos dilemmájában: halálos végű tragédiájában.

Petőfi ilyen tündöklő kivétel. Kiemelkedett a népből, és máig világló példaként, visszatért hozzá.

Ezt műveltsége magyarazza. Iskoláról iskolára bukdácsol, tanulmányait nem fejezi be, de a lényeket épp e szomjas országfutása alatt sajátítja el, könyvből is, de mondhatni közvetlen tapasztalatból is. A lényege ennek az autodidakta ismeretszerzésnek, hogy már ifjan európai szemmel nézte a hazáját. Az ekhós szekereken még együtt zötykölődik a szűr és guba népeivel, de bensejében nincs nála magasabb pulpitusú bíró. Ahogy leíró verseiben az égbolt csúcsáról a tájat, olyan sastekintettel látja és fogja egységbe korá társadalmának jelenségeit.

Petőfi azért hitt a magyar nép jövőjében, mert hitt eszméinek a holnapjában. Ezek az eszmék pedig az elnyomott társadalmi rétegeknek éppúgy szabadságot ígértek, akár az elnyomott nemzetnek.

És ez forradalmárságának indító oka.

„Világsszabadság” kiáltotta el magyarul versben elsőként ezt a szót ő, a legnemzetibb költő, s ebben nincs ellentmondás, sőt ami látszólag szemben áll, az voltaképpen szervesen kiegészíti egymást.

Petőfi azért bizik a magyar nép ügyében, mert bizva bizik az egész emberiség ügyének jobbsorsra fordulásában.

Ezért is a reménység költője mind a mai napig. Mégpedig a nagy realisták, a nagy valóságfaggatók módján.

Ezért is nem lehet ünnepelni őt pusztá szavakkal.

Hanem elsősorban is önvizsgálattal. És helyzetvizsgálattal.

*Hol a szem szemével farkas-szemet nézni,
Ki meri meglátni, ki meri idézni
az igazi arcát?*

írta Babits ötven évvel ezelőtt, a századik születésnapon.

Farkasszemet kell nézni vele ma is.

Az ünneplés nemcsak az ünnepeltre vet fényt. Hanem az ünneplőre is. Minden korszak a saját képességeiről tesz vizsgát azzal, hogy egy-egy nagy alkotó művéből mit tud hasznosítani.

A most nyíló ünnepek során így fog a mi korunk is vizsgázni. Legyünk rajta, hogy megálljuk a vizsgát.

Hogy miként tudunk ennek megfelelni?

*

Először is azzal, hogy Petőfi műveiről letöröljük a port, azt, amely a mi gondatlanságunkból rakódott rájuk. Aminek következtében, ha tudjuk is, sokszor fogyatékosan érezzük, hogy milyen nagy költő is Ő.

Rengeteg az írásmű, amely Petőfi műveit taglalja, s nem csupán magyarul. Csak a századfordulóig több mint harminc nyelvre lefordították például azt a költeményt, amely így kezdődik:

*Reszket a bokor, mert
Madárka szállott rá,
Reszket a lelkem, mert
Eszembe jutottál.*

Kötetre rúg a tanulmány, amely pusztán ezt a négy sort elemzi, hogy fölmutassa a roppant erőt, amely annak leheletszerű gyöngédségét létrehozta.

De ezeknek a versboncoló tanulmányoknak jó része nekünk már alig mond valamit; egy-egy kor termékei voltak, s a mi korunk már más titokfejtést kíván.

Kosztolányi égig emelte és lelkes magánelőadásban elemezte az ebbe a két sorba tömörített költői képet:

*Ábrándjaimnak száraz erdejében
Csörög, csörög, már nem susog a lomb.*

Valóban, ez a két sor dísz lehetne bármely szimbolista költeménynek.

De éppígy találna rengeteg gyöngyöt a szürrealista szem. Vagy az expresszionista. Vagy azé a művészi iskoláé, amelynek még nincs is neve.

*Egy hattyú száll fölöttem magasan,
Az zengi ezt az édes éneket —
Oh lassan szállj és hosszan énekelj,
Haldokló hattyúm, szép emlékezet!*

A remekművek attól halhatatlanok, hogy rejtetten bennük van, amivel a jövő korok is táplálkozhatnak. Ha rájönnek annak a kifogyhatatlan táplálónak az ízére.

A mi korunk mindmáig nem teljességgel élvezi Petőfi ízeit. S ebben mintha magának a költőnek is része volna.

*

Petőfi ugyanis, ellentétben a közfelfogással, nem könnyű költő. És épp azért nehéz, azért kíván fokozott figyelmet, mert könnyűnek tetszik. A Petőfi-vers, akár a népdal, félrevezeti a gyanútlan, főleg a szerénytelen olvasót. Azt hisszük, csak az van benne, amit első hallásra-látásra kapunk, amit a fölszín mutat. A Petőfi-vers, akár az egymásba illeszthető fababák, több rétegű. Úgy rejti a magas művészetet, akár azok a néhány vonással odavetett rajzok, amelyek mondanak ugyan valamit azzal is, amit ábrázolnak, de amelyek a tökéletes mesterről épp a felsőfokú egyszerűségükkel tanúskodnak. A *Megy a juhász számaron*, vagy a *Befordultam a kony-*

hába a világ legigénytelenebb verse. De próbáld utánacsinálni, s akkor méred majd föl, mit tudott az a kéz, amely azokat egy kanyarítással létrevarázsolta.

De ilyen módon egyszerű a *Négyökrös szekér* is, vagy a *János vitéz* vagy a *Homér és Osszián*.

És ilyen módon egyszerűek — vagyis a látszólagosnál sokkal-sokkal mélyebb értelműek — Petőfi tettei is: akár magánéletének, akár közéletének cselekedetei. Ott van azokban is a kéznek az a biztos lendülete, amely a belső erőre vall.

Ezeket a tetteket kortársai közül csak kevesen fogadták helyesléssel. Elhamarkodott dolgok, mondták rájuk, vagy szebben kifejezve: elsietett dolgok.

De rendre kivilágult, hogy nem elsietést kellett volna mondani, hanem előre sietést. A *Királyokhoz* című vers a debreceni trónfosztás beharangozója, s nem is nagy távolságból. A *Dicsőséges nagy urak* kezdetű, mellyel Széchenyi is riasztgatta reakciós mágnástársait s a *Tiszteljétek a közkatonákat* pedig annak a forradalmi periódusnak a jóslata, melynek törvényszerű elkövetkezése csak 1849 nyarán vált közérthetővé.

Van hát minek utánanéznünk, van mit kiderítenünk és kiigazítanunk, ha Petőfit méltóan akarjuk ünnepelni. Aminek csak egy célja lehet. Hogy miután minél világosabbá és közérthetőbbé tettük szavait és magatartását, hiteles valójában visszaadjuk azoknak, akikhez mindig vágyott, az egyszerű nép tömegeinek.

Még hajdani ifjú falukutató korom idején föltettem Békés megyében egy szegénynél is szegényebb zsellércsaládban azt az ismeretpuható kérdést is, hogy halottak-e bizonyos Petőfi Sándorról.

A házigazda hosszan belebámult a pislogó kis lámpába, és kiegészítő biztatásaim után végre ezt válaszolta:

Petőfi Sándor,
gatyában táncol.

Nevetés támadt. Az egyik kislány szakította meg, azzal, hogy nem úgy van az. Hanem így:

Petőfi Pál
gatyában áll.

Ettől ma már mégiscsak messzire vagyunk. De ez ne csökkentse buzgalmunkat, hogy Petőfi fényhordozói legyünk.

Erősítsük tehát értő szolgálatunkkal a reménység költőjét. Tegyük minél láthatóbbá és ezáltal hatékonyabbá a költőt, akiről hazai és külföldi értők egyaránt vallják, hogy rólunk, magyar anyanyelvűekről szólva őbenne valósul meg legjobban, amit egy nép géniuszának — őrszemlének — nevezünk. Ő tehát mai napig a mi legmegbízhatóbb tanácsadónk, kis magyar közösségünk irányadója. Nagy szükségünk van rá.

*

A Föld népei csak nem békülnek össze; kivivott függetlenségüket sem erre használják. Századunk fő átka, a nemzeti türelmetlenség, egyre súlyosabb. A különböző nyelvi közösségek ahelyett, hogy szóértést keresnének egymással, egymásba akarják fojtani a hangot is. Ebben a világraszóló torzskoldásban hatalmas békítő szerepük van a népek nagy alkotóinak. Ezek ugyanis átszólnak a határokon. Ebbe a népeket békítő szóértésbe, mint láthattuk, mi régóta Petőfit delegáltuk. Ő a mi legilletékesebb tolmácsunk. Nemcsak a magyarság jövőjében hitt ugyanis, hanem éppoly lángolóan vére hullásáig hitt az emberiség ügyében is. Huszonhat évesen a segesvári csatatéren nem egy nép, nem egy levert nemzet, hanem az egész nagy emberiség kiválasztott fiaként halt mártírhálát, tudatosan előresietve, előfutárként tehát, vagyis nem hasztalanul.

A nemzetek és nemzetiségek közti béke — fájdalmasan időszerű ma is, akár akkor, amidőn ő ebbe vetette legfőbb reményét. Legyen bátorságunk ebben hinnünk, ezért küzdenünk.

Ezzel a gondolattal hívjuk a világ népeit is — a világszabadság várományosait —, hogy osztozzanak ünneplésünkben.